

Volume 8, Issue 6, June 2021, p. 92-111

ArticleHistory:

Received

03/05/2020

**Received in
revised form**

03/05/2021

**Available
online**

28/06/2021

Article Information

Article Type: Research Article

This article was checked by iThenticate.

Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17121/ressjournal.3003>

**ON THE CEVÂMIÜ'L-HİKÂYÂT AND LEVÂMI'Ü'R-RİVÂYÂT
WHICH IS REGISTERED IN HASAN HÜSNÜ NO. 720¹**

HASAN HÜSNÜ NR. 720'DE KAYITLI CEVÂMIÜ'L-HİKÂYÂT VE
LEVÂMI'Ü'R-RİVÂYÂT ÜZERİNE

**Nurten ÇELİK²
Bahir SELÇUK³**

Abstract

Cevâmiü'l-hikâyât and Levâmi'ü'r-rivâyât, consist of Persian stories, were written by Muhammed Avfi in the 13 th century. As far as it's known there are three Turkish translations for this work. Turkish translations were made by Celalzade Salih Çelebi, Necati, and Ibn Arabshah. Translations made by Celalzade Salih Çelebi has gotten through to the present time, but the translations of Necâti and Ibn Arabshah have not been found. There are various opinions about Hasan Hüsnü no. 720 that it belongs to Necati which is registered in Hasan Paşa Manuscript Library. There's no conclusion that this in manuscript of stories related to our work may belong to Necati. It is stated that the work that was completed in 1539 consisted of 1385 stories in the index section. A simple and plain language was used in summary translations of some stories from the source work. In this work Cevâmiü'l-hikâyât and Levâmi'ü'r-rivâyât which is registered in Hasan Pasha Manuscripts Library, in Hasan Hüsnü no. 720 were introduced the topics of this transcript was compared to the topics of the transcripts that are registered in National Library 50 Damad 39 and Nuruosmaniye 3232, it was tried to draw an attention to the content and structure of Cevâmiü'l-hikâyât and Levâmi'ü'r-rivâyât.

Key Words: Cevâmiü'l-hikâyât and Levâmi'ü'r-rivâyât, Hasan Hüsnü no. 720, story.

Özet

Cevâmiü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât, 13. yüzyılda Muhammed Avfi tarafından kaleme alınmış Farsça hikâyelerden oluşmaktadır. Bu eserin tespit edilebildiği kadarıyla Türkçe üç tercümesi bulunmaktadır. Türkçe tercümelemler Celâlzâde Salih Çelebi, Necâti ve İbn Arabşah tarafından yapılmıştır. Celâlzâde Salih Çelebi tarafından yapılan tercüme günümüze ulaşmış ancak Necâti ve İbn Arabşah'ın tercümelerine rastlanmamıştır. Hasan Paşa Yazma Eser

¹ Bu çalışma, "Cevâmiü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât Tercümesi (1. Kısım) (İnceleme-Metin)" başlıklı doktora tezinden hareketle hazırlanmıştır.

² MEB., nurtencelik0266@gmail.com. ORCID NO: 0000-0003-0591-9756

³ Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bahirselcuk@firat.edu.tr, ORCID; <https://orcid.org/0000-0001-9915-3100>

Kütüphanesi, Hasan Hüsnü nr. 720 kayıtlı olan Cevâmiü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât'ın Necâti'ye ait olduğuna dair çeşitli görüşler bulunmaktadır. Çalışmamıza konu olan bu yazmadaki hikâyelerin Necâti'ye ait olabileceğine dair bir bulguya rastlanmamıştır. 1539 yılında tamamlandığı anlaşılan eserin fihrist kısmında 1385 hikâyeden oluştuğu belirtilmektedir. Kaynak eserden seçilen bazı hikâyelerin özet niteliğindeki tercümesinden oluşan bu eserde sade ve yalın bir dil kullanılmıştır. Bu çalışmada Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, Hasan Hüsnü nr. 720'de kayıtlı Cevâmiü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât tanıtılmış, bu nüshadaki bablarla Milli Kütüphane 50 Damad 39 ve Nuruosmaniye 3232 kayıtlı nüshalardaki bablar mukayese edilmiş, Cevâmiü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât'ın yapı ve muhteva özelliklerine dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cevâmiü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât, Hasan Hüsnü nr. 720, hikâye.

GİRİŞ

Sözlükte “anlatmak, nakletmek, aktarmak, tekrar etmek; benzetmek, taklit etmek” şeklinde karşılıklar verilen hikâye kelimesi isim olarak da kullanılır. Yaşanmış ya da yaşanabilecek olayları anlatan bir anlatım biçimi olan hikâye, eski Türk edebiyatında, en geniş ifadesiyle ‘bir olayın anlatımı’ şeklinde düşünülmüş, manzum olsun mensur olsun, bir olayı anlatan tarih, masal, efsane, latife, destan, menkıbe vs. gibi tahkiye esasına dayanan bütün eserler genel olarak hikâye adıyla adlandırılmıştır. (Kavruk, 2016:3)

Türk edebiyatında hikâyecilik İslamiyet’ten önceki dönemlere kadar uzanan köklü bir geçmişe sahiptir. İslamiyet’ten önceki Türklerden itibaren sözlü gelenek şeklinde devam eden kültür, 8. yüzyıldan sonra Türklerin İslamiyet’i kabul etmeleriyle birlikte yazılı hâle gelmeye başlamıştır. Araştırmalara göre İslamiyet’ten önceki Türk devletleri arasında ilk mensur hikâye örnekleri Uygurlara aittir. Göktürk, Uygur ve Karahanlılar döneminde hikâye sözcüğü yerine “sav, ötkünç” gibi kelimelerin kullanıldığı bilinmektedir. “Hikâye” sözcüğü ise Türkler arasında 11. yüzyıldan sonra İslam kültür ve geleneğinin etkisiyle kullanılmaya başlanmıştır. Manzum eserlerin daha çok rağbet gördüğü dönemde tahkiyeye dayalı metinler İran edebiyatının etkisiyle mesnevi türüyle ortaya konulmuştur.

11-13. yüzyıllarda Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşması, 14. yüzyılda Rumeli’de yeni fetihlerin başlaması, bu yüzyıllarda edebiyatımızda milli ruh ve heyecanı güçlendiren dinî-destanî eserlerin meydana gelmesine neden olmuştur. Dinî-destanî hikâyelerimizden *Battal-nâme* ve *Danişmend-nâme* 12-13. yüzyıllarda teşekkül etmiştir. (Mazıoğlu, 2017: 534) Ağâh Sırrı Levend’e (1967: 71) göre; Anadolu’da ilk mensur hikâyeler arasında yer alan *Battal-nâme*, *Danişmend-nâme*, *Hamza-nâme* ve *Ebu Müslim-nâmeler* geniş halk kitleleri tarafından biliniyor ve okunuyordu.

14. yüzyılda ortaya çıkan *Dede Korkut Hikâyeleri* ve *Oğuz Kağan Destanı*, destandan hikâyeye geçişin örnekleri olma bakımından edebiyatımızda önemli bir yere sahiptir. Ayrıca bu yüzyıla gelindiğinde Farsçadan yapılan çeviriler yoluyla dinî ve tasavvufî hikâyeler de edebiyatımıza girmeye başlar. Hint kökenli bir hikâye olan *Kelile ve Dimne* bu dönemde çeviri yoluyla edebiyatımıza kazandırılmıştır. Şeyhoğlu Sadrüddin tarafından çevrilen *Marzuban-nâme* içerik bakımından *Kelile ve Dimne* ile benzerlik gösteren küçük hayvan hikâyeleridir.

15. yüzyılda *Bahtiyâr-nâme* ve *Hikâye-i Ucûbe vü Mahcûbe*, 16. yüzyılda *Tütî-nâme*, *Cevâmi'ü'l-hikâyât* ve *Levâmi'ü'r-rivâyât*, *Şemâyl-Bânû*, *Tuhfetü'l-Ahyâr*, *Kıssa-i Celâl ü Cemâl*, *Kıssa-i Şehr-i Şâtırân*, *Kıssa-i Müseyyeb*, *Hâverân-nâme*, *Kıssa-i Melike-i Şehzâde-i Rûm*, *Kıssa-i Melik Behmen*, *Heft Peyker*, *İskender-nâme* çeviri yoluyla edebiyatımıza kazandırılmış önemli hikâyelerdendir.

17. yüzyılda süslü nesir alanında adından bahsettiren isim Nergisi’dir. Mensur olarak yazdığı hamsesinde yer alan *Meşâkku'l-Uşşâk* ve *Nihâlistân* hikâyelerden oluşan eserlerdir. *Meşâkku'l-Uşşâk*'ta 10, *Nihâlistân*'da ise 25 hikâye bulunmaktadır. Eserlerdeki hikâyelerin çoğu orijinal olup süslü nesirle yazılmıştır. Yazarı ve yazılış tarihi belli

olmayan *Evhad Çelebi* hikâyesi, Nergisi gibi süslü nesirle yazan Veysi'nin *Hab-nâme'si* bu yüzyılda yazılan diğer hikâyelerdir.

Klasik edebiyatta genelde nazım öne çıkmış, nesir geri planda kalmış ve zaman zaman da küçümsenmiştir. Nazımın “padişah”, nesrin de “tebaa” olarak nitelendiği klasik edebiyatımızda bu yönelime rağmen sayısız mensur metin üretilmiştir. Bu metinler içerisinde hikâyelerin önemli bir yere sahip olduğu görülür. Özellikle İslamiyet'in Türkler arasında yayılmaya başlamasıyla birlikte ilk dönemlerde Arapça ve Farsçadan dini, tasavvufi, ahlaki metinlerle beraber hikâyelerin de sıkça çevrildiğini görürüz.

Edebiyatımıza tercüme yoluyla kazandırılan eserlerden biri de 13. yüzyılda Nâsırüddin Kabâce'nin emriyle Muhammed Avfi tarafından kaleme alınan Moğollardan önce İran'da hüküm süren hanedanlara ait 2000'den fazla tarihî ve edebî hikâyeyi içeren *Cevâmiü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât* adlı eserdir.⁴ Eserin Türkçe tercümeleri arasında en meşhuru 16. yüzyılda Celâlzâde Salih Çelebi tarafından yapılan tercümedir. Kaynaklarda yer alan bilgilere göre bu eserin Celâlzâde'den başka İbn Arabşah ve şair Necâti⁵ tarafından da tercüme edildiği fakat bu tercümelere henüz rastlanılmadığı ifade edilmektedir. (Elçi, 2020:2) Çalışmamıza konu olan Hasan Hüsnü nr. 720'de yer alan ve mütercimi belli olmayan *Cevâmiü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât* hakkında Ramazan Şeşen (1990: 905) şu bilgiyi vermektedir:

...Tercümetü Cevâmi el-hikâyât ve levâmi el-rivâyât: 567-631/1171-1233 yılları arasında yaşayan Nuruddîn Muhammed b. Yahyâ el-Avfi el-Buhârî'nin Cevâmi (Câmi') el-hikâyât ve levâmi el-rivâyât adlı tarih, edebiyat, ahlak ve coğrafya konularındaki Farsça eserinin tercümesidir. Eseri II. Murad için İbn Arabşah (ö. 854/1450) ve II. Bayezid'in oğlu Muhammed için şâir Necâti (ö. 914/1508), Kânûnî'nin oğlu şehzâde Bayezid için Sâlih b. Celâl (ö. 973/1565) tercüme etmişlerdir. İbn Arabşah tercümesinden bir nüsha Ayasofya nr. 3167'de, şâir Necâti tercümesinden bir nüsha Hasan Hüsnü nr. 720 (946 hicri tarihli)'de bulunmaktadır.

Sadık Yazar, Şeşen'in vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda bir araştırma yapmış ve Necâti'ye ait bir bilgiye ulaşamadığını söylemiştir.⁶ Yine Ramazan Şeşen'in Ayasofya nr. 3167'de kayıtlı olan İbn Arabşah'a ait olduğunu belirttiği yazmanın ise Arabşah'a değil Celâlzâde'ye ait olduğu yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. (Elçi, 2020:3)

Cevâmiü'l-Hikâyât Ve Levâmi'ü'r-Rivâyât'ın Yapı Özellikleri

Hasan Hüsnü nr. 270'de kayıtlı olan *Cevâmiü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât* adlı eserin tamamı IIB+308 varaktan oluşmaktadır. 153 varaklık birinci kısım tarafımızdan doktora tezi kapsamında incelenmiş ve çeviri yazısı tamamlanmıştır. Geriye kalan kısmı üzerine de bir çalışma devam etmektedir.⁷ Eserin mütercimi belli olmadığı gibi birine sunulup sunulmadığı hakkında da bilgi yoktur. Yalnızca 292a'da yer alan:

“...Rum çok vilâyetdür. ‘Azîm şehirlerüñ nihâyeti yokdur ve cemî‘i yir âbâdândur, huşuşan Sultânu'l-İslâm ve'l-Müslimîn **Şehriyâr-ı Gâzi Sultân Bayezid** -‘azze naşruhu- zamânında şöyle ma‘mûr u âbâdândur ki ser-ğadd-i diyâr-ı Big ve ser-ğadd-i vilâyet-i Şâm'dan aqşâ-yı arz-ı mağribe ve Deşt-i Kıbçağ[a] ulaşığ bir şehir gibi mülâhaza olunur ki hiçbir tarafında vîrânesi ve ħarâbesi olmaya.” bilgilerden hareketle eserin Sultan Bayezid zamanında yazıldığı düşünülmektedir.

⁴ Tahsin Yazıcı, “Avfi”, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1991, C. 4, s. 115-116

⁵ Aşık Çelebi'nin *Meşâ'irü's-Şu'arâ* adlı tezkiresinde Necâti'nin bu eseri hakkında: “Câmi'ü'l-hikâyâ'sı kem-yâbdur.” sözleriyle bu eserin önemine dikkat çekmiştir. (Bkz. Aşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2018, s. 363, Haz. Filiz Kılıç.)

⁶ “Bu bilgileri okuduktan sonra bahsi geçen nüshaya ulaşip verilen bilgiyi kontrol etmek istedik. Şeşen'in bahsettiği numarayı kontrol ettiğimizde, hakikaten bir *Câmi'ü'l-Hikâyât* la karşılaştık. Ancak nüshayı birkaç defa kontrol etmemize karşın, eserin Necâti'ye ait olabileceğini işaret edecek herhangi bir bilgi bulamadık.”

⁷ Bu eserin 153a-308a aralığı Kübra Batar tarafından Fırat Üniversitesi'nde doktora tezi olarak çalışılmaktadır.

Yine IIa'da yer alan “Bu kitâb içinde olan bâb u müfred ü beyt ve sâ'ir ebyâzdan ma'adâ yalnız biñ üç yüz seksen beş hikâyet-i 'acibe-i ğaribe vardır. Kıra'at olunduğda erbâbına ma'lûm olur. Sene 946.” ve 308a'da yer alan istinsah kaydında yer alan “Temmetü'l-kitâb[et]u bi-'avni'l-Meliki'l-Vehhâb, fi-evâsîti min şehri Şa'bân fi-yevmi'l-Cum'a, sene sitte ve erba'ine ve tis'a-mi'e.” ibaresi nüshanın 946 (Aralık 1539)'da tamamlandığını göstermektedir.

Avfi'nin eseri 4 kısımdan ve her kısımda 25 olmak üzere toplam 100 babdan oluşmaktadır. Celâzâde'nin tercümesinde de durum aynıdır. Hasan Hüsnü nr. 270'de kayıtlı olan *Cevâmiü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât* “Ia” sayfasında “Fihrist-i Kitâb-ı Câmi'ül-hikâyât” başlığıyla başlar ve eserin tamamında 97 bab yer alır. Varaklar genellikle 29 satırdan oluşmaktadır. Başlık isimleri ve sayfa numaraları fihristte verilmiştir. Verilen sayfa numaraları tarafımızca kontrol edilmiş ve başlıkların olması gereken yerlerin boş olduğu tespit edilmiştir. Eserin birinci kısmında ilk başlarda başlıklar verilmiş, ilerleyen sayfalardayalnızca “Bab” ibaresi yazılmış fakat kaçınıcı bab olduğu belirtilmemiştir. İkinci kısmında ise fihristte yer alan bab başlıklarının metin içerisinde aynen yazıldığı görülmüştür. Üçüncü kısımda eserin ismi yer almakta ve bab yerleri yine boş bırakılmıştır. Dördüncü kısma geçişe dair metinde herhangi bir ibare bulunmamaktadır. Bu kısımda diğer kısımların aksine kırmızı renkli olan hikâye başlıkları siyah yazılmıştır. Mukaddime sayfasına geçmeden önce bab başlıklarının bulunduğu fihrist sayfaları yer almıştır. Bu sayfalara tarafımızdan Romen rakamı ile numara verilmiştir. Fihrist sayfaları metinde “Ia-IIa” aralığını kapsamaktadır. Eserde mukaddime sayfasının yanındaki sayfaya 1 numarası verilerek başlandığı görülmektedir⁸.

“IIa”da yer alan kayıtlarda eserde 1385 hikâye olduğu belirtilmektedir:

“Bu kitâb içinde olan bâb u müfred ü beyt ve sâ'ir ebyâzdan ma'adâ **yalnız biñ üç yüz seksen beş hikâyet-i 'acibe-i ğaribe** vardır. Kıra'at olunduğda erbâbına ma'lûm olur. Sene 946.”

Hasan Kavruk, (1998: 47) Avfi'nin eserinde 2113 hikâye olduğunu ifade etmektedir. Hasan Hüsnü nr. 720'de 1385 hikâyenin olması seçme hikâyelerin tercümelerinden meydana geldiğini göstermektedir. Mukayese yaptığımız Milli Kütüphane 50 Damad 39 kayıtlı nüsha ile Hasan Hüsnü nr. 720 arasında bablarda bulunan hikâye sayıları da farklılık arz etmektedir. Örneğin Farsça nüshanın 1. kısım 3. babında 38 hikâye varken Hasan Hüsnü nr.720'nin aynı babında yalnızca 18 hikâye tespit edilmiştir.

“IIa”daki diğer kayıtlar şöyledir:

“Hazâ kitâbu siyerin ve hikâ[yâ]tin ve huve ğarâ'ibu'l-belâġatin ve'l- 'acâ'ibu'l-feşâhatin.”⁹

“Şarâftu'l-'umra fi'l-lu' b ve'l-lehv

Fe-âhâ şumme âhâ şumme âhâ”¹⁰

“Bu kitabuñ ismi iki yüz on dördüncü şâhîfede mestûrdur, *Câmi'ü'l-Hikâyât* adı.”¹¹

“İki nesne ħarâb itdi cihânı

Yemen ħahvesi Efrenc'üñ duĥânı”

“IIa”da bir de dörtlük yer almaktadır:

“Tütüne ħarâm diyen aĥmak

Ĥarâm olur mı hiç yeşil yabraĥ

⁸ Biz çalışma sürecinde metinde verilen numaralandırılmaya sadık kaldık ve mukaddime sayfasını “IIb” olarak numaralandırdık.

⁹ Bu kitap siyer ve hikâye kitabıdır, belâġatin garip olguları ve fesahatin acayip şekillerini içerir.

¹⁰ Tüm ömrümü oyun ve eğlencede harcadım, ah ki ahh sonra ah ki ahh!

Yukarıda verilen bilgi tarafımızca kontrol edilmiştir ve eserin isminin geçtiği kısım dipnotta verilmiştir.

Bunuñ fetvâsını virdi

İstanbul'da Altıparmak”

“İb”de besmele ile başlayan eserin başlangıç ve bitiş cümleleri şöyledir:

Başlangıç: “Bi’smi’llâhi’r-raḥmani’r-raḥîm. Şükr-i bî-nihâyet ve ḥamd-ı bî-gâyet ol pâdişâhlar pâdişâhına olsun ki ki gûşe-i sâkinlerini ve serây-ı kıdem mukimlerini...”

Bitiş: “... şehâdât-ı bi’llâh diyince ziyâfet ıssı aytdı: “Hay nevzîneyi yoksa âyetle bu kişi elümüzden aldı, didi. Ḥâzîrlar gülüşdiler, tufeyliye ḥayli nesne in’âm itdiler.”

Metinde “İb” sayfasının kenarlarına cetvel çekilmiştir ve üstü süslüdür. “1a”da ise sayfa kenarlarına yalnızca cetvel çekilmiştir, diğer sayfalar sadedir. İlk sayfalarda ayetler kırmızı renkli ve harekeli olarak yazılmış fakat ilerleyen sayfalarda bu detay ortadan kaldırılmıştır. Yine hikâye, şiir ve beyt başlıkları da metin içerisinde genellikle kırmızı renklidir. Arapça şiirler metinde “Şîr” başlığıyla, Farsça şiirler ise “Beyt” başlığıyla verilmiştir. 193a/b, 194a/b, 195a, 216b, 217a/b, 218a/b, 219a/b, 307b’de der-kenar kayıtları bulunmaktadır.

Çalışmamıza konu olan eserin Celâlzâde’nin Nuruosmaniye 3232’de kayıtlı nüshası ile Milli kütüphane 50 Damad 39’da kayıtlı olan Farsça nüshayla karşılaştırması yapılmış ve eserlerin fihrist kısımlarında yer alan babların başlıklarında farklılıklar tespit edilmiştir. Ayrıca bu eserde karşılaştırma yaptığımız diğer iki nüshada yer almayan bab başlıklarına da rastlanılmıştır. Metin içerisinde ikinci ve üçüncü kısma geçişlerde başlık bulunurken dördüncü kısım başlığı yer almamaktadır. Aşağıdaki tabloda dördüncü kısım oluşturulurken diğer iki nüshanın geçiş başlıkları esas alınmıştır.

Farsça nüshada ve Nuruosmaniye 3232’de yer alıp Hasan Hüsnü nr. 720’de olmayan bablar şunlardır:

- Der-Tevhîd u ma’rifet-i Bâri celle celâlüh (1. kısım 1. bab)
- Der-tevki’i-i pâdişâhân (1. kısım 10. bab)
- Der-avâkıb-ı hizmet-i pâdişâhân (4. kısım 2. bab)
- Der-da’avât-ı me’sûr (4. kısım 5. bab)
- Der-cem’î ki ez-ceng-i sibâ’ halâs yâftend (4. kısım 9. bab)

Hasan Hüsnü nr. 720’de olan ve diğer iki nüshada yer almayan bablar ise şöyledir:

- Fî-beyân-ı kıssa-i İsfendiyâr (1. kısım 4. bab)
- Fî-beyân-ı Hazret-i Mu’âviye (1. kısım 7. bab)
- Fî-beyân-ı Âl-i Abbâs (1. kısım 8. bab)
- Meşreb-i azb u muvazât (1. kısım 17. bab)
- Fî-beyân-ı fazilet-i sîla-i rahm (2. kısım 20. ab)
- Fî-beyân-ı etfâlden akl u kabiliyyet-i istidlâl etmek (2. kısım 23. bab)
- Fî-beyân-ı adem-i meşveret birle kendü bildüğine gidenler (2. kısım 26. bab)¹²
- Fî-beyânü’n-nâs nâkisu’l-akl (3. kısım 25. bab)¹³
- Fî-beyân-ı Cenâb-ı Hakk’a ilticâ (4. kısım 8. bab)
- Fî-beyân-ı kudret-i Hakk’a bir şey hâ’il olmadığı (4. kısım 9. bab)

¹² 25. bab olarak “Fî-beyân-ı fazilet-i meşveret” başlığı olmasına rağmen üçüncü kısma geçmeden önce böyle bir bab başlığına yer verilmiştir. Mütercim “ Çünkü meşveretüñ fayideleri bâbında birkaç hikâyet irâd olndı. Ḥod-re’ylik ve önegülük ve kendü bildüğine gitmek ḥuşuşunda daḥı birkaç kelime kaleme gele tâ kim kitâb câmi’ ola.” sözleriyle bu baba yer verme sebebini ifade eder.

¹³ Diğer nüshalarda “Kadınların hileleri” şeklinde olan bab bu nüshada “Eksik akıllı kadınlar” şeklinde yer almaktadır.

-Fî-beyân-ı kazâ (vü) kader ba'z hikâyeti (4. kısım 14. bab)¹⁴

3. kısım 5. babda bulunan “Fî-beyân-ı envâ’-i muharris” başlığının içeriği ile uyummadığı tespit edilmiştir. İçerikte hırsızlardan bahsedilmektedir. Diğer iki nüshanın karşılığındaki babların da hırsız ve haramilerin hikâyelerinden oluşması bu babın başlığının yanlış yazıldığını düşündürmektedir. Farsça nüsha ile Celalzâde'nin tercümesi olan nüsha arasında da 4. kısımda babların başlıklarının sıralanışında farklılıklar göze çarpmaktadır.

Nüshalarda bulunan babların karşılaştırılması şu şekilde yapılmıştır:

Tablo 1. Farsça Nüsha ile Türkçe Tercümelerin Mukayesesi

BABLAR	FARŞÇA BAB İSİMLERİ	NURUOSMANIYE, 3232	HASAN HÜSNÜ NR. 720
		BİRİNCİ KISIM	
1. BAB	Der-Tevhid u ma'rifet-i Bârî celle celâlüh	Hak sübhâne ve te'âlâyı bilmekdedür ki yetmiş iki bin 'âlemün hâlikidür.	-
2. BAB	Der-mu'cizât-ı enbiyâ (a.s.)	Mu'cizât-ı enbiyâ beyânındadır, 'aleyhimi's-salavâtu ve's-selâm.	Fî-beyân-ı mu'cizâtu'l-enbiyâ salavatullahi aleyhim ecma'in
3. BAB	Der-kerâmât-ı evliyâ kaddesa'llâhu rûhehum	Kerâmât-ı evliyâ beyânındadır, rahmetu'llâhi te'alâ 'aleyhim ecma'in.	Bab-ı kerâmâtu'l-evliyâ
4. BAB	Der-mülûk-i Acem tevârih-i işân	'Arab ve 'Acem pâdişâhları beyânındadır.	Fî-beyân-ı kıssa-i İsfendiyâr
5. BAB	Der-Târih-i Hulefâü'r-râşidin (r.a)	Hulefâ-ı râşidin-i ehl-i İslâm beyânındadır.	Fî-beyân-ı zikr-i tavâ-yif-i mülûk
6. BAB	Der-Mülûk-i âdlü'n-nâr-ı esed-i burhânehüm	Fazilet-i 'adl beyânındadır.	Fî-beyân-ı çehâr yâr-ı güzîn rıdvanallah te'âla aleyhim ecmain
7. BAB	Der-mâ'asir-i mülûk der-cihândârî	Pâdişâhlar ahvâlinde ve anlara müte'allik hikâyetler beyânındadır.	Fî-beyân-ı Hazret-i Mu'âviye
8. BAB	Der-letâyif-i sühân-ı mülûk ve fevâid-i kelimât-ı işân	Pâdişâhların latif kelimâtları beyânındadır.	Fî-beyân-ı Âl-i Abbâs
9. BAB	Der-siyâset-i pâdişâhân	Pâdişâhların siyâsetleri beyânındadır.	Fî-beyân-ı siyâset kılıcı hareket etmeye fitne-i alem sâkin olmağın
10. BAB	Der-tevki'i-i pâdişâhân	Pâdişâhların tevki'leri ve hükmleri beyânındadır	-
11. BAB	Der-ferâset-i erbâb-ı kiyâset	Ferâset ü kiyâset ehli kimselerün ahvâli beyânındadır	Fî-beyân-ı fezâil-i akl u ferâset
12. BAB	Der-fevâid-i re'y-hâ-yı savâb	Re'y u tedbîrlerün fâ'idesinde ve savâb-râylar beyânındadır.	Fî-beyân-ı fikr u tedbîr
13. BAB	Der-mekrhâ ki erbâb-ı re'y kerdend	Şol mekr ü hileler beyânındadır ki cevâb-ı hasmda kullanurlar.	Bab fî-beyân-ı mekr u keyd u hile vü hud'a

¹⁴ 13. babda “Fî-beyân-ı kazâ vü kader” başlığı olmasına rağmen aynı konuları içeren böyle bir bab başlığı bulunmaktadır.

14. BAB	Der-tedbîr-i re'y-i kifâyet-i vüzerâ	Vezîrler ahvâlinde ve bahâdırılık medhindedür.	Padişahlara vezir-i salih müyesser olmak
15. BAB	Der-mevâiz-i ulemâ ve zühhâd	'Âlimler ve zâhidler mev'izeleri beyânındadır.	Nasihat-i hükemâ
16. BAB	Der-letâif-i akvâl-i zirekân	Şol şâfi cevâblardadır ki 'ukalâ makâm-ı rızâda dimişlerdür.	Alem zireklerinün talâkı
17. BAB	Der-letâif-i hikâyât-ı kudât u ulemâ	Kâğıların ve 'âlimlerin latif hikâyâtı beyânındadır.	Meşreb-i azb u muvazât
18. BAB	Der-nevâdir-i hikâyât u kitâbet-i işân	Belig kâtiblerin yazdukları nâdirü'l-vukû' sözler beyânındadır.	Fi-beyân-ı fezâil-i kitâbet
19. BAB	Der-nevâdir-i nedimân	Nedimlerin latifleri beyânındadır.	Fi-beyân-ı nedim u ıyş u işret
20. BAB	Der-hikâyât-ı tabibân	Etibbânun ahvâli ve ilâcları beyânındadır.	Fi-beyân-ı alem-i etibbâ
21. BAB	Der-letâif-i ahkâm-ı muabbirân	Mu'abbirlerin letâyif ta'bîrleri beyânındadır.	Fi-beyân-ı rüyâ
22. BAB	Der-letâif-i müneccimân	Müneccimlerin hikâyeleri beyânındadır.	Fi-beyân-ı ahkâm-ı nücüm
23. BAB	Der-letâif-i şuarâ ¹⁵	Şâ'irlerin rengin letâyifi beyânındadır.	Fi-beyân-ı ahkâm-ı ş-şu'arâ
24. BAB	Der-letâif-i muganniyân	Sâzendeler ve güyendeler letâyifi beyânındadır.	Fi-beyân-ı ahkâm-ı tegannî
25. BAB	Der-letâif-i zirekân	Tiz-fehmlerin zireklerin akvâli beyânındadır.	Fi-beyân-ı ahkâm-ı hüner
		İKİNCİ KISIM	
1. BAB	Der-fazîlet-i hayâ	Hayâ beyânındadır.	Fi-beyân-ı aklâk-ı hamideden hayâ
2. BAB	Der-fazîlet-i tevâzu'	Meskenet ü tevâzu' beyânındadır.	Fi-beyân-ı et-tevâzu'dan el-ahlaku'l-hamide
3. BAB	Der-fazîlet-i afv kerden	Cerâyim 'afv eylemek beyânındadır.	Fi-beyân-ı fazîlet-i afv
4. BAB	Der-fazîlet-i hilm	Hilm beyânındadır.	Fi-beyân-ı fazîlet-i hilm
5. BAB	Der-beyân-ı uluvv-i himmet	Himmet beyânındadır.	Fi-beyân-ı fazîlet-i uluvv-i himmet
6. BAB	Der-fazîlet-i edeb	Edeb beyânındadır.	Fi-beyân-ı mürâ'at-ı edeb
7. BAB	Der-rahmet u şefkat	Rahm u şefkat beyânındadır.	Fi-beyân-ı şefkat u merhamet
8. BAB	Der tevekkül ü teslîm	Tevekkül beyânındadır.	Fi-beyân-ı fazîlet-i tevekkül
9. BAB	Der-fazîlet-i sehâ	Sehâvet beyânındadır.	Fi-beyân-ı fazîlet-i sehâ vü kerem
10. BAB	Der-lutf u kerem	Lutf u kerem beyânındadır.	Fi-beyân-ı fazîlet-i lutf u kerem
11. BAB	Der-fazîlet-i ziyâfet kerden	Konuğa ikrâm beyânındadır.	Fi-beyân-ı fazîlet-i ziyâfet
12. BAB	Der beyân-ı şecâ'at	Bahâdırılık beyânındadır.	Fi-beyân-ı fazîlet-i şecâ'at
13. BAB	Der-sabr u hikâyât-i kesânî ki bed-ân müşerref keşaned	Sabr beyânındadır.	Fi-beyân-ı fazîlet-i sabr

¹⁵ Eserin fihrist kısmında başlık iki kez yazılmış ancak metin içerisinde başlıkların düzenli olduğu görülmüştür.

14. BAB	Der-fazîlet-i şükr	Şükr eylemek beyânındadır.	Fî-beyân-ı fazîlet-i şükr
15. BAB	Der-beyân-ı hazm	Hazm u ikdâm beyânındadır.	Fî-beyân-ı fazîlet-i cezm
16. BAB	Der-zühd ü vera' vü beyân-ı iffet	Beglerün ve 'âlimlerün zühd ü vera'ları beyânındadır.	Fî-beyân-ı hile-i vera vü iffet-i ümerâ
17. BAB	Der-fazîlet-i cidd ü cehd	Cidd ü cehd ü sa'y beyânındadır.	Fî-beyân-ı cidd ü sa'y ve cehd-i tahammül-i meşakkat
18. BAB	Der-fevâid-i sukût u nutk	Sâkit olup ve sâkit olmamak beyânındadır.	Fî-beyân-ı tekellüm ü sukût
19. BAB	Der-vefâ vü ahd ve ân-çe bed-ân ta'alluk u âred	'Ahde vefâ eylemek beyânındadır.	Fî-beyân-ı fazîlet-i vefâ
20. BAB	Der-ıslâh-ı zâtu'l-beyn vuslat-ı rahm	Sulh beyânındadır.	Fî-beyân-ı fazîlet-i sıla-i rahm
21. BAB	Der-favâid-i kitmân-ı sır	Sır saklamak beyânındadır.	Fî-beyân-ı fazîlet-i ketm ü esrâr
22. BAB	Der-zikr-i ko-mî ki tahliyet-i kerem ârâstend	Emânet ü istikâmet beyânındadır.	Fî-beyân-ı fazîlet-i hıfzu'l-emânet
23. BAB	Der-beyân-mekârim-i ahlâk	Gökçek hulklar beyânındadır	Fî-beyân-ı etfâlden akl u kabiliyyet-i istidlâl emek
24. BAB	Der-sebât u hazm	İşde sâbit-kadem olmak beyânındadır.	Fî-beyân-ı fazîlet-i devâm u sebât
25. BAB	Der-fevâid-i müşâveret ve avâil u istibdâd	Âhar ile müşâvere idüp gayrun fikrinden meded ummakdur.	Fî-beyân-ı fazîlet-i meşveret
	-	-	Fî-beyân-ı adem-i meşveret birle kendü bildüğine gidenler
ÜÇÜNCÜ KISIM			
1. BAB	Der-ihtilâf-ı tabâyi'-i insân	Tabâyi'-i insânun ihtilâfı beyânındadır	Fî-beyân-ı alâmet-i ahlâk-ı seyyie
2. BAB	Der-mezemmet-i hased	Hased yaramazlığı beyânındadır.	Fî-beyân-ı hased
3. BAB	Der-mezemmet-i hırs	Hırs yaramazlığı beyânındadır.	Fî-beyân-ı hırs u emel
4. BAB	Der-mezemmet-i tama'	Tama' yaramazlığı beyânındadır.	Fî-beyân-ı tama'
5. BAB	Der-hikâyet-i düzdân u nevâdir-i işân	Ugrılar ve harâmiler şikâyetlerindedür	Fî-beyân-ı envâ'i muharris ¹⁶
6. BAB	Der-letâif-i hikâyet-i gedâyân	Gedâlar ve fakîrler hikâyetleri beyânındadır	Fî-beyân-ı cerrâr-ı sâil
7. BAB	Der-mezemmet-i durûg goften	Yalan söylemek zararında ve gerçek söylemek fâ'idesi beyânındadır.	Fî-beyân-ı ahkâmu'l-kezzâb
8. BAB	Der-zikr-i cemâ'atî ki da'vî-yi peygâmbere kerdend be-durûg	Yalandan peygamberlik da'vâ iden kezzâblar beyânındadır.	Fî-beyân-ı haşâ peygamberlik davası idenler

¹⁶ Bab başlığı ile içerik uyuşmamaktadır. Bu bölümde hırsızlardan bahseden hikâyeler yer almaktadır.

9. BAB	Der-mezemmet-i buhl-nümûden	Bahillik yaramazlığı beyânındadır.	Fî-beyân-ı el-bahîl
10. BAB	Der-mezemmet-i hîlf-ı va'de vü nakz-ı ahd	'Ahd bozmagun yaramazlığı beyânındadır.	Fî-beyân-ı va'deye hilâf
11. BAB	Der-mezemmet-i cehl	Câhillik mezemmetindedür.	Fî-beyân-ı ahkâm-ı cühelâ
12. BAB	Der-mezemmet-i zulm u zikr-i pâdişâhân-ı zâlim	Zemm-i zulmde ve zâlim pâdişâhlar beyânındadır.	Fî-beyân-ı ez-zulm
13. BAB	Der-mezemmet-i fezâzat u dürüşti	Gîlzetün zemminde ve mülâyemetün medhindedür.	Fî-beyân-ı rıfk u mülâyemet
14. BAB	Der-mezemmet-i hasâset u denâet-i himmet	Hasîslik ve dîn-himmetlik beyânındadır.	Fî-beyân-ı denâet
15. BAB	Der-mezemmet-i isrâf	İsrâfın zemmi beyânındadır.	Fî-beyân-ı'l-isrâf
16. BAB	Der-mezemmet-i hıyânet der-hâl-i gayrân	Hıyânetün mezemmeti beyânındadır.	Fî-beyân-ı hıyânet
17. BAB	Der-zikr-i cem'î ki nâ-hıfâzî kerdend	Emâneti olmâyan hâyinler beyânındadır.	Fî-beyân-ı nâ-mahreme bakmak
18. BAB	Der-mezemmet-i küfrân-ı ni'met	Küfrân-ı'n-ni'met olmagun beyânındadır.	Fî-beyân-ı küfrân-ı'n-ni'met
19. BAB	Der-mezemmet-i zemmâmî-yi gamz	Zemmâmlik ve gammâzlık yaramazlığı beyânındadır.	Fî-beyân-ı zemmâm u gammâz
20. BAB	Der-mezemmet-i ta'cil vü fevâid-i tâzî	'Acelenün zemminde ve te'enninün medhi beyânındadır.	Fî-beyân-ı ta'cil-ü'l-umûr
21. BAB	Der-zikr-i cem'î bed-i'tikâd-ı vâsıl	İ'tikâdı ve aslı yaramaz kimseler beyânındadır.	Fî-beyân-ı ahlâk-ı zemime ile muttasıf olanlar
22. BAB	Der-zikr-i zenân-ı zîrek u letâif-i akvâl-ı îşân	Zîrek hatunların latife sözleri beyânındadır.	Fî-beyân-ı ta'ife-i nisâdan ef'âl hasene ile muttasıflar
23. BAB	Der-zikr-i zenân-ı pârsâ nîk-sîret	Sâliha 'afife eyü hulku hatunlar beyânındadır.	Fî-beyân-ı zâhide pârsâ hatunlar
24. BAB	Der-zikr-i zenân-ı şehvet-perest	Nâ-pâk, nefsi hevâsına tâbi' 'avretler beyânındadır.	Fî-beyân-ı ef'âl-i zemîmeden olan nisvân
25. BAB	Der-zikr-i mekrhâ-yı zenân u keyd-i îşân	'Avretlerin mekr ü keyd ü hileleri beyânındadır.	Fî-beyân-ı'n-nâs nâkisu'l-akl
DÖRDÜNCÜ KISIM			
1. BAB	Der-fevâid-i hidmet-i mülûk	Pâdişâhlara hidmet itmek fâ'idesi [beyânındadır].	Fî-beyân-ı hizmet-i pâdişâh
2. BAB	Der-avâkıb-ı hidmet-i pâdişâhân	Pâdişâhların ehl-i hünerlere 'ataları beyânındadır.	-
3. BAB	Der-ma'nâ-yı havf u recâ	Kişî beyne'l-havf ve'r-recâ olmak gerek idüğü beyânındadır.	Fî-beyân-ı havf u recâ
4. BAB	Der-te'sîr-i duâ	Du'âlar te'sîri beyânındadır.	Fî-beyân-ı fezâil-i du'â
5. BAB	Der-da'avât-ı me'sûr	Ashâbdan nakl olunan ed'îye beyânındadır.	-

6. BAB	Der-acâyib-i fâl ve te'sir-i ân	Fâl açmagun acâyibi beyânındadır.	Fî-beyân-ı fâl
7. BAB	Der-cem'î ki be-varta-yı helâk der-mânend-i ve halâs yâftend	Belâya giriftâr olmuşken bir tarikle halâs olanlar beyânındadır.	Fî-beyân-ı ba'd-ı usr-i yûsr
8. BAB	Der-zikr-i cem'î ki ez-dest-i düzdân halâs yâftend	'Aşk derdine giriftâr olup nâ-murâd gidenler beyânındadır.	Fî-beyân-ı Cenâb-ı Hakka İlticâ
9. BAB	Der-cem'î ki ez-ceng-i sibâ' halâs yâftend	Harâmiler elinde giriftâr olmuşken halâs olanlar beyânındadır.	Fî-beyân-ı kudret-i Hakk'a bir şey hâ'il olmadığı
10. BAB	Der-cem'î ki be-varta-i ışk der-mânend-i murâd yâftend	Yırtıcı cânâvarlar eline düşmüşken kurtulanlar beyânındadır.	-
11. BAB	Der-zikr-i cem'î ki âşık şodend ve be-murâd resîdend	Murâda iren 'aşk mübtelâları beyânındadır.	Fî-beyân-ı gönül aldırma
12. BAB	Der-zikr-i kesânî ki be-sabr be-murâd resîdend	Varta-ı helâka düşmüşken halâs olanlar beyânındadır	Fî-beyân-ı aşk
13. BAB	Der-acâyib-i kazâ vü kader	Kazâ vü kader 'acâyibinde ve baht u devlet yâr olmak beyânındadır.	Fî-beyân-ı kazâ vü kader
14. BAB	Der-garâib-i hilkat	Turfe mahlûkâtla 'acâyib ü garâyib eşkâl beyânındadır.	Fî-beyân-ı kazâ-i kader ba'z hikâyeti
15. BAB	Der-a'mâr	Benî Âdemün ef'âli ve ini ve uzunı beyânındadır.	Fî-beyân-ı tabâyi' hayvân
16. BAB	Der-beyân-ı mesâlik u memâlik	Yollar ve memleketler beyânındadır.	Fî-beyân-ı civânânun ömürleri
17. BAB	Der-zikr-i Rûm u Habeş	Yiryüzünde 'acib ü garib binâlar beyânındadır.	Fî-beyân-ı rub'u'l-meskûn
18. BAB	Der-garâib-i tılsımât	Rûm u Habeşe vilâyetleri beyânındadır.	Fî-beyân-ı memalik-i Rûm
19. BAB	Der-acâyib-i tılsımat	Eşyânun havâssı ve te'sirât-ı 'acibesi beyânındadır.	Fî-beyân-ı âli imârâtlar
20. BAB	Der-havâss-ı eşyâ	'Acâyib ü garâyib tılsımlar beyânındadır.	Fî-beyân-ı bâ-tılsım-ı musanna'-ı eşyâ
21. BAB	Der-tabâyi-i behâyim ü vuhûş	Dört ayaklu hayvânlar ve vahşi cânavarlar beyânındadır.	Fî-beyân-ı havâs-ı eşyâ
22. BAB	Der-zikr-i sibâ'-ı dârrî	Yırtıcı cânavarlar beyânındadır.	Fî-beyân-ı def'a-i tabâyi' hayvân
23. BAB	Der-zikr-i hayvânât-ı garib	Garib ü 'acib hayvânlar beyânındadır.	Fî-beyân-ı insân intifâ' itdükleri hayvânât
24. BAB	Der-zikr-i garâib-i tuyûr	Garâyib ü 'acâyib kuşlar beyânındadır.	Fî-beyân-ı garayib-i kuşlar
25. BAB	Der-arafî ez-taraf-ı münzel	Leziz latifeler ve nâzûk nedimlikler beyânındadır	Fî-beyân-ı mizâh-ı Resûlu'llah salla'llahu aleyhi ve sellem

Muhteva Özellikleri

Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât sade, açık ve anlaşılır bir dil ve üslupla yazılmıştır. Eserdeki hikâyelerde cümleler kısa ve gösterişten uzaktır. Arapça, Farsça unsurlar ve terkipler sınırlı kullanılmıştır. Bu nedenle ana metin, sade nesir üslubuna dahil edilebilir. Eserin mukaddime kısmında sanat gösterme endişesi ve bu çerçevede Arapça, Farsça sözcüklerin ve Farsça terkiplerin yoğunluğu göze çarpmaktadır. Bu bölüm de orta nesir üslubuna örnek olarak verilebilir.

Şükr-i bî-nihâyet u hamd-i bî-gâyet ol pâdişâhlar pâdişâhına olsun ki güşe-i sâkinlerini ve serây-i kıdem mukîmlerini “ihbitü minhâ cemî'an” emriyle muhâtab kılip a' lâ-yı derecât-ı ervâhdan esfel-i derekât-ı ecsâma indirdi ve teşrif-i hıl'at-ı “ve le-kad kerremnâ benî Âdeme” şerefiyle müşerref kıldı ve 'inâyet-i bî-pâyân vâsıtasıyla elsine-i efrâ-ı insânda nuḡ-ı “eṭṭâḡana'llâhu'llezî eṭṭâḡa kulli şey'in” 'iṭâ kılip envâ'-i ġarâyib-i belâġat ve eşnâf-ı 'acâyib-i feşâḡat birle kuvvet-i “ve kulle şey'in faşşalnâhu tafşilâ” iḡsân buyurdu ve emsâl u ḡikâyât-ı milel-i ḡadîmi vü aḡvâl-i rivâyât-ı ṭavâyif-i mâziyyeyi bu heft ṭâġ-ı zeberced-ı devvâr-ı mütera'id-i lâciverd-i sitemkârdan irişen ġam ġubârlarını zâyil itmekiçün kelâm-ı mecîdden yâd idüp “naḡnu naḡuşşu 'aleyke aḡsene'l-ḡaşaşı” diyü buyurdu. (Iİb-1/7)

Hikâyelerin birçoğunun sonunda Arapça, Farsça beyit(ler) bulunmaktadır. Burada kullanılan manzum parçalar farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

“...Adamuñ ḡayâtı hemen şebât-ı beden degüldür. Bil ki eyü adı ḡayât-ı tâze şaymışlardır. Niteki şâ'ir aydur: **Beyt:**

Zikru'lfeti 'ömrühu's-şânî ve ḡacetuhu

Mâ ḡâtehu ve füzülü'l-'ayşî eşġâlu (83a-21/22)

....daḡı istiḡḡâġ ve istimdâd lâzımdur.” Şöyle ki dimişlerdür. **Beyt:**

Mest-i şimşir pâre-i âhen

Bî-riyâzet ez'ü çi kâr âyed

Çün riyâzet keşid bisyârî

Ân-geḡi mülk-râ medâr âyed (66a-20/21)

Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât'taki hikâyelerde Türkçe deyimlere sıkça başvurularak anlatıma zenginlik katılmıştır. Deyimlerin kullanımları ve anlamları günümüzdekinden pek de farklı değildir.

“Abdu'llâh'ı atasısının eli ayağı arasından **çekdi çıkardı.**” (5a-5)

“Eşrâf-ı Mekke fırsat u ġanîmetdür diyü **el urdular.**” (6b-7)

“Şirîn'nüñ koyununda yaturken bunı işdüp **cihân gözine ḡaragu oldu.**” “Ve **cân ḡavlınden** piyâde çıkup ḡaçdı.” (31b-5/6)

Eserde hikâyeler oldukça kısa tutulmuş; yani özet mahiyetindedir. Birkaç satırdan oluşan hikâyeler eserin bu özelliğinin ispatı niteliğindedir:

Hikâyet: Aydurlar ki İbn-i 'Abbâs yedi kişi daḡı Mu'âviye ḡatına gelmişler idi. Mu'âviye aytdı: “Kâhil olan kişinüñ dünyâdan naşibi bu ḡadar ve baḡillik zindeġâniden ḡaṭtı yokdur ve ḡâsedüñ ni' meti olmiya. Ve ḡorḡaḡ adam kim zindeġânî ola. Anuñ çün bir ḡorḡaḡ nice iş vâḡı' olıcaḡ bahâdır olan erlikle anı def' ider. Muḡanneş olan anda ḡorḡusundan helâk olur.” İbn-i 'Abbâs aytdı: “Saḡa Tañrı yarlıġasın ki bu ḡikmet gencin söyledüñ. (76a-13/17)

Kimi hikâyenin ise sonu eksik bırakılmıştır.

“...Aytdum ki bu eşnâma ṭapmaḡdan vaz gel ki putlardan kimesneye nef' gelür ve ne ḡod def' -i mażarrat idebilirler. Bir ma' bûd[a] 'ibâdet it ki...” (11a-23/24)

Mütercim anlatmadığı hikâyeleri kitabı uzatmamak adına yaptığını belirtir. “... Andan maġribe gitti ve bu ḡikâyetüñ tafşili tefsîrde meşûrdur. Bunda daḡı icmâle beyân olsun. Tâ kim kitâb muṭavvel olmiya...” (20b-28/29)

Yine hikâyelerin içeriğini destekleyici olarak ayet ve hadislerden faydalanılmıştır.

Qur'an-ı 'Azîm'de düşün şîhâtine beyân çoktur. Kavluhu Te'âlâ: **lekad şadâka'llâhu resülehu'r-ru'ya**. Ve kavluhu Te'âlâ: **lehümü'l-büşrâ fi'l-hayati'd-dünyâ**. (143b-4/5)

Hzret-i Resül şallâ'llâhu 'aleyh anuñ hakkında: “**Allâhümme fakkihhu fi'd-dîni ve 'allimhu't-te'vil**.” dimedi mi?” (135a-25/26)

Bunlardan başka Arapça ve Farsça ibarelere de sıkça rastlanmaktadır.

“...Melik-i Rûm güldi, aytdı: “**El-mâlu 'arazün fe in ve zillün zâ'ilüñ melâ 'alleme veledü mekârimü'l-ahlâki fe besu' de bihâ habben va yağfirü bihâ meyyiten**.” (76a-2/3)

Hikâyelerde Türkçe, Arapça ve Farsça gramatik unsurlar bir arada kullanılmıştır. Cümleler kısa ve açıktır; yer yer bağlaç veya fiilimsilerle cümleler uzatılmıştır. Hikâye konularının tarihi, dinî, ahlaki, mitolojik ya da menkıbevi olmasından dolayı sanatlı söyleyişe pek fazla yer verilmemiştir. Hikâyelerde Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerine rastlanmaktadır. Bu özellikler kimi zaman eklerde kimi zaman da kelimelerde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan öğrenilen geçmiş zaman eki olarak kullanılan -ıp, -ip kullanımına rastlanılmıştır. “...Emirü'l-Mü'minî nice kerre **diyüpdür** ki baña bir çarı...” (106-9). Emir kipi çekiminde -gil, -gil eki kullanılmıştır. “...Eger anı göresin imân **getürgil**...” (5b-18), “**Bilgil** ki imâmet ayetle...” (33a-10) Eski Anadolu Türkçesine ait dil özelliklerden biri de fiillerin şahıs çekim eklerinde 1. tekil şahıs eki olarak -ın/-in, 1. çokluk şahıs eki olarak ise -vuz/-vüz şeklinde karşımıza çıkmaktadır. “...Beni öldürmeñ size beşâret haberini **vireyin**...” (43b-18), “...Seni velî-'ahd **idineyin**...” (46a-28), “...biz aña nice ad **kojavüz**?” (50b-1), “...Ol vaqt biz anları **bulavuz**...” (96b-24/25)

Eserde yer alan kelimelerin çoğu Türkçedir, Arapça ve Farsça kelimeler ise yaygın anlamları ile kullanılmıştır.

“...Tâ anlara hidâyet yolını göstere. Mümkün olup iltifât itmediler ve yaramaz işlerini terk itmediler. Ne 'amel-i şâlih itdiler ve ne Şâlih'üñ sözün tıtdılar. Bir müddetden sonra bayram günü oldu. Cemî' halk şahrâya çıkdılar. Şâlih geldi, hevâya tapmağdan Hudâ'ya tapmak yegdür diyü dîne da' vet eyledi. Aytdılar ki: “Bir mu' cizüñ yok bizi niye incidirsin? Eger Allâh'dan dilerseñ ki bu sâ' atde bu taşuñ içinden bir mâye deve çıka, kılı kara, yüzi aq ola...” (1a-1/4)

Eserde 97 bab olduğunu daha önce belirtmiştik. Her babda yer alan başlıklarla ilintili hikâyeler yer almaktadır. Her başlık aslında bir konuyu temsil etmektedir. İlk bablarda bulunan peygamber kıssaları, evliyalardan dinî konular; Şehnâme'den alınan hikâyeler mitolojik unsurları barındırır. Dört halife dönemi, Emeviler, Abbasiler, Eşgâniler hakkındaki hikâyeler ise tarihî içeriklidir. Daha çok kadınlar üzerinden anlatılan hikâyeler, edeb, hayâ, na-mahreme bakmamak gibi ahlaki konulardandır. Bunlardan başka tabipler, şairler, şarkıcılar, vezirler, zekâsıyla ön plana çıkanlar; yerinde söz söyleme, korku, cesaret, peygamberlik iddiası, hırs, haset, emanete hıyanet etmemek gibi pek çok konuda hikâyeler mevcuttur. Özellikle eserin dördüncü kısmında verilen bilgiler hikâyeden çok ansiklopedik bilgiler olarak nitelendirilebileceğimiz konuları içerir.

Hikâyeler genelde ... aytdı, aytdım şeklinde diyaloglar hâlinindedir.

Hzret-i Dâvud **aytdı**: “Nedür cemî' nesnenüñ azrağı?”, Süleymân **aytdı**: “Baqlâdur.” Halk-ı 'âlem içinde **aytdı**: “Nedür her nesnenün artuğrağı?”, Süleymen **aytdı**: “Şükrdür.” Evlâd-ı âdem içinde **aytdı**: “Nedür her nesnenün acırağı?”, **aytdı**: “Dervişlük.” “Gânîlükden sonra ve her nesnenün tatlurağı?”, “İmân.”, “Küfrden sonra her nesnenün münisrağı?”, **aytdı**: “Cân.” “Bedenüñ vahşirağı?”, **aytdı**: “Ten ki cânsız ola.”, **aytdı**: “Her işüñ katırağı?”, aytdı: (2b-15/18)

Bu diyaloglar kimi zaman hikâyeye kahramanın kendi kendine konuşmasıyla iç monolog özelliği kazanır. Hikâyelerin kısa olmasından dolayı iç monolog yalnızca birkaç cümle ile sınırlıdır.

'Abdu'llâh Râzî aytdur, bir gün İbnü'l-E[n]bârî bir cübbe virdi, giydüm. Ebü Bekir Şibli meclisine vardum. Şeyhuñ başında bir külâh gördüm. Kendüzüme aytdum “N'olaydı ol külâh benim olaydı ki bu cübbeye münâsib idi.” Şibli baña aytdı, cübbeyi çıkardum, aldı. Külâhı çıkarup cübbeye şarup tennûra atdı, yandı. (87a-25/28)

[E]bü Sa'id Harrâz aytdur: “Bir vaqt Mescid-i Harâm'da bir derviş gördüm iki hırkayı bir biri üzerine giymiş ilden yürüyüp nesne dilenür. Ben kendüzüme aytdum, eger bu şahş tarîk-ı fakrda

şadık olaydı iki hırkanuñ birisini şatup nefesine virüp dilencilik zilletini kendüye lâıyk görmezdi. Def i yüzüme bağıdı, aytdı: *Inneallāhe ya'lemu mā fī enfusikum feħzeruhu* (87a-20/23)

Tahkiye Özellikleri

Olay Örgüsü

Olay örgüsünün; tek zincirli, çok zincirli ya da helezonik olarak sınıflandırılmasına (Çetişli, 2004: 62-63) dayandırarak incelediğimiz *Cevâmi'ü'l-hikâyat ve Levâmi'ü'r-rivâyât* adlı tercüme eser, birbirinden bağımsız kısa hikâyelerden meydana gelmiştir. Bu sebeple hikâyelerde genel olarak tek zincirli olay örgüsü görülmektedir. Hikâyelerde olay tek bir merkezî kişi üzerinde gelişir ve olaylar dallanıp budaklanmaz.

Bir Arap'ın Hz. Muhammed'in huzuruna gelmesi, kıyafetinin içine sakladığı şeyin ne olduğunu sorması, Hz. Muhammed'in bilmesi üzerine Müslüman olması hikâyesinde olduğu gibi tek bir vak'a anlatılmıştır. (7a/18-22)

Nuşirevan'ın şikâyeti olan halk için sarayına çan astırması ve bu çana yaşlı bir eşeğin dokunması üzerine eşeğin sahibine gençken hayvanı kullanıp yaşlanınca yabana salmaması gerektiği ve ölünceye kadar hayvanı beslemesi gerektiği hususunda nasihat edilir. (62b/7-21)

Çok zincirli olay örgüsü, tek zincirli olay örgüsünün aksine dallanıp budaklanan, birden fazla olay zincirinden oluşan olay örgüsüdür. Çalıştığımız eserde bu tarz hikâyelere çok fazla rastlanmamaktadır.

Sasanî hükümdarlarından olan Erdeşir'in, Eşgânilerle mücadelesinin anlatılmasının ardından Eşgâni soyundan olduğunu sonradan öğrendiği cariyesini öldürmesi için vezirine teslim etmesi anlatılır. Hikâyenin bu kısmında vezirin cariyeyi öldürmeyip gizlemesi ve Erdeşir'den olan çocuğun yetişmesi için birtakım fedakârlıklar yapması aktarıldıktan sonra olay tekrar Erdeşir'e bağlanır. Oğlunun varlığından haberdar olması ve tahtını oğluna bırakmayla hikâye sonlanır. (22b-26; 23b-3)

Helezonik hikâyede ise birden çok vak'anın iç içe anlatılması söz konusudur. En dışta bir vak'a halkası, bunun içinde de başka vak'a veya vak'a halkalarının olduğu hikâye türüdür. Aşağıda özetini verdiğimiz hikâyede olaylar iç içedir.

Bir gün şairlerden biri Halife Mütevekkil'in huzuruna gelir ve halifenin Feth bin Hakan'ı cezalandırdığını görür. Bunun sebebini halifeye sorar. Halife ise Feth bin Hakan'ın bir sırrını ifşa ettiğini ve bu yüzden cezalandırdığını söyler. Bunun üzerine şair Ebû Nuaym bin Sehl'den işittiği bir hikâyeyi halifeye anlatır. Dinlediği hikâyenin sonunda halife hatasını anlar ve Feth'i affeder. (88b-3; 89a-4)

Anlatıcı ve Bakış Açısı

Hikâyelerde anlatıcı olarak ya üçüncü tekil kişi ya da birinci tekil kişi kullanılır. Üçüncü tekil kişi tanıkmiş gibi olayları aktarırken birinci tekil kişi genellikle hikâye kahramanlarından biridir. *Cevâmi'ü'l-hikâyat ve Levâmi'ü'r-rivâyât*'ta hikâyelerde her iki anlatıcı türünde örnekler mevcuttur.

Kahraman anlatıcı ve kahraman anlatıcının bakış açısında ben anlatıcı olarak da geçen kahraman olayın hem anlatıcısı hem de yapıcısı konumundadır.

Hikâyet: 'Ömer-i 'Abdu'l-'Aziz aydur: "Bir gün Manşür katına vardum. Halife olmazdan evvel bir tabağ önünde ol tabağda bir ekmek ve bir pâre ekşi aş. Çün beni gördi, hurrem oldı. Cârîyesine aytdı: "Bir pâre dağı ekmekle aş getir. Cârîye aytdı: "Ne ekmek var ne aş." didi. Manşür gâyet utandı. Ben bu âyeti okudum ki 'Asa rabbukum en yuhlike 'aduvvekum ve yestahlifekum fî'l-arđ fe yanzure keyfe ta'melun. Çün hilâfet aña muğarrer oldı. Bir gün girü katına vardum. Bir tavarla alt[ı] esbâb gördüm ki hiç halîfeye müyesser olmuş degül idi. Aytdı: "Yâ 'Ömer, baña naşîhat eyle." Aytdum: "Ekşi aşla ol bir ekmek hikâyetini unutma ki viren Allâh almağa dağı kâdirdür." Manşür çok ağladı. Andan soñra eyü 'âdet idindi. (121b-18/24)

Yazar anlatıcı ve hâkim bakış açısında ise kahraman olayın görgü tanığı konumundadır ve gözlemediği olayları aktarır.

Hikâyet: Aydurlar ki bir hâkîm seksen şandıq kitâb cem' eyledi. Dâ'imâ mü'tâla'a iderdi. Ol zamânun peygâamberlerinden birisine vahy geldi ki: "Var, ol hâkîme ayt ki bir bu deñlü kitâb dağı cem' idersün saña fâ'ide yokdur mädâm ki bu üç haşleti terk itmeyesin: biri dünyâ sevmek, biri şeytâna uymak ve biri halkı incitmek." (125a-6/9)

Çoğulcu bakış açısı ise her iki bakış açısının aynı eserde yer almasıdır.

...Eger kız 'âciz olursa ol kimesnenün 'avreti ola. Eger er 'âciz olursa kız anı öldüre. Hukemâdan çok kimesneler kendü 'ilmine ve bil[gi]sine mağrûr olup ve ilerü dönüp kızdı dilerdi. On su 'âline cevâb viremeyüp, 'âciz olup katl olunurdu. Meger 'Irâk'da bir kişi var idi. Fî'l-cümle dünyâcuğı var idi. Ammâ ziyâde degül bir oğlı kopdı taşşil çok dürüşdi. Atasınıñ ve anasınıñ ellerinden olancasını 'ilm yolına harc itdi, gâyet fakîr oldılar. (150a-1/6) Hikâyenin devamında ise kahraman anlatıcı ve kahraman anlatıcının bakış açısına yer verilerek devam edilir. "Benüm sarâyımuñ küngürelere baqmaduñ mı anda aşlan başları ve dökülen kanları görmedüñ mi ki dağı kurınamuşdur." Yigit aytdı: "Hüb dirsın. Evet şol gün ki senün yolına ayak başdum. Ol gün baş terkinı urdum. (150b-3/5)

Zaman

Zaman hikâyenin diğeri yapı unsurları kadar önemli olan ve olay örgüsünün oluşumuna doğrudan katkı sağlayan bir öğedir. Anlatıma dayalı metinler belirli bir zaman diliminde gerçekleşir. Anlatıcı, zaman dilimini keskin bir şekilde ifade etmese de okuyucu zaman dilimini anlar. Zamanın çeşitli varyantları olduğu bilinmektedir. Bunlardan en sık kullanılanı nesnel zaman, vak'a zamanı ve anlatma zamanıdır. Hikâyelerde nesnel zaman ve vak'a zamanına yer verilmiştir.

Vak'a Zamanı

Anlatıma dayalı metinlerde olayların başlangıç ve bitiş noktası arasında geçen zaman dilimidir.

Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât'ta çoğu hikâyenin yaşandığı devirler bellidir. Eserin ilk bölümleri Hz. Muhammed, Dört Halife, Emevîler, Abbasîler dönemlerini içermektedir. Bu bölümlerde yer alan hikâyelerin yaşandığı dönemlerde tarih net olarak verilme de vak'a zamanı sezdirilir.

"...Ve şıdık-ı ferâsetde Hâzret-i 'Ömer'ün haţtı hîç ferden yoğdı. Bir vaqt Sâriye'yi leşkerle **Nihâvend cengine** gönderdi idi..." (86a-14/15)

"...Peygâamber şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem **Uhud cengine** aytdı: "Düşman gördüm ki bir muhkem zırh giymiş idüm. Anı Medîne'yle te'vil itdüm." dağı buyurdı..." (143b-8/9)

Hikâyelerde genelde bir zaman dilimi bildirilmez; ol gün, bir gün, bir vakt, şebhun, bir zaman, gece, gündüz, kış, yaz gibi zaman kavramlarını sıkça kullanır.

... **Ol vakitte** Hâlid-i Velid Şam'da idi. Ebü 'Ubeyde, Yezid bin Süfyân'ı ve Hâlid'i bile altadı. Ve Humuş kal'asınıñ önünde nüzül itdiler. **Kış** idi. Sermâ leşkeri bunlarun üzerine şebihün itdi. Müslümânlar ol hisâr üzerinde ziyâde şiddet ve zahmet çekdiler. Çünkü **şitâ eyyâmı** geçüp **nehâr** talî'aları bisât-ı 'âlemde yigürüşmege başladı. Müslümânlar ucuzlığa ve rahatlığa yetişdiler. Ehl-i kal'a muţtarib harâc kabül itdiler. Nâ-gâh **ol esnâda** bir zelzele vâkı' oldu... (39a-17/23)

Yukarıda belirttiğimiz zaman dilimlerinden başka bazı hikâyelerde yıl, ay, gün gibi zaman dilimleri belirtilmiştir. ...Du' metü'l-Cendel kâmüsü Hâlid bin Velid'ün fer-i şehâmeti diğeri seçâ' atıyla müyesser oldu ve bî'at Ebü Bekir'[e] **düşenbe** gün oldu. **Cumâde'l-ülânun yigirm[i] ikisinde sene-i şelâse 'aşere mine'l-hicret.** (34a-13/14)

Aydurlar müddet-i hilâfet on yıl alt[ı] ay biş güne yetişdi. **Şenbe günü Zi'l-hicce ayınuñ yigirmisinde şelâse ve 'işrinde** Ebü Lülü'e ki Muğire bin Şu'be-i tersânun kulıdur, mecüs olmuş... (40b-18/19)

Anlatma Zamanı

"Roman ve hikâyedeki olayların anlatıcı tarafından görülüp, öğrenilip, yaşanıp idrak edildikten sonra kendi tercih ve imkânlarına göre okuyucuya nakledildiği zamandır."

(Çetişli, 2004: 76) Daha önce belirttiğimiz gibi *Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât*'ın "IIa" sayfasında yer alan bilgilerden hareketle eserin 16. yüzyıl veya öncesinde tercüme edildiği tahmin edilmektedir.¹⁷ Yine eserin tetimme kaydında verilen bilgiler de aynı tarihi işaret etmektedir.¹⁸

Hikâyelerdeki olayların anlatımında "sonradan aktarma" yöntemine başvurulmuştur. Olaylar olup bittikten sonra daha sonraki zaman diliminde hatırlamalara göre aktarılmıştır. Bu aktarımlarda kimi zaman aktaran kişinin adı verilmiştir ve "rivâyet olunur ki", "rivâyetedür ki", "rivâyet ider ki" sözleriyle başlar.

"Muhammed ibn-i İshâk **rivâyet ider ki** ..." (4b-24),

"Abdu'llâh Şemere'den **rivâyet olunur**..." (132b-4)

Kimi zaman da hikâyelere başlarken rivayet edenin adı verilmemiştir. Böyle durumlarda ise "Aydurlar ki", "Getürmüşlerdür ki" sözleriyle hikâyelere başlanır.

"**Aydurlar ki** Behrâm-ı Gür bir gün şikâra çıkmışdı..." (26b-3)

"**Getürmüşlerdür ki** Nehruvân adlu şehirde bir rây var idi..." (107a-7)

Mekân

Anlatma esasına dayalı metinlerin bir başka önemli unsuru mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Mekân, hikâyede olay örgüsünün geçtiği ortamdır, denilebilir. *Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât*'ta yer alan hikâyelerde mekân tasvirlerine birkaç hikâye dışında rastlanmamıştır. Hikâyelerde geçen mekânlar, olayın gerçekleştiği yer olarak verilmiştir. Tarihi, dini, mitolojik, menkıbevi hikâyelerden oluşan eserde klasik anlatı geleneği çerçevesinde mekân unsuru geri plana atılmış, ayrıntılara girilmemiştir. Hikâyelerin yalnızca birkaçında mekân-insan ilişkisine rastlanmıştır.

"...ve yolda menzil-be-menzil giderken bir **râhibüñ savma'asına** kondılar." (30b-4)

Ebû Berze aytdı: "Bir gün bir tarrâr-ı 'ayyâr bir **bâzergâhun dükkânında** otururdu... (90b- 21/22)

Hikâyeler; açık mekân, kapalı mekân bağlamında iki şekilde ele alınmıştır.

Açık Mekân

Geniş mekân, dış mekân olarak da adlandırılan, genel olarak hikâyelerde olayların geçtiği ülke, şehir, köy, dağ, deniz, köprü gibi açık alanları karşılayan mekânlardır.

Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât'ta geçen mekânların tasvirlerine yer verilmediği daha önce belirtmiştik. Eserde geçen hikâyelerde açık mekân olarak geçen yerler "ülkeler, şehirler, denizler, ırmaklar, köprüler" şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Hikâyelerdeki açık mekânlar, kimi zaman fethedilen bir yer, kimi zaman devletlerin başkenti, kimi zaman çetin mücadelelerin yaşandığı bir savaş meydanı, kimi zaman ise zor durumlardan kurtulmak için sığınılan bir dağ arkasıdır. Hikâyelerde Rum, Acem, Türkistan gibi ülke isimleri sıkça geçmektedir.

"...Biğânelere himmet ve âşinâlara 'adâvet itdüğinden gâfil düşdi. Pes Güştâsb atasına incinüp çıkup **Rüm'a** gitdi..." (15a- 27/28)

"...Melik-i Hışn ceng itdi. Ekşer leşkerini tığ-i âbdarla helâk kıldı. Ol beg Rüm'a kaçup bir kal'a bünyâd itdi..." (21b-6/7)

"...Ve 'Acem'de 'âdet buydı ki elbetde nâkışa beglik emâret virmezlerdi..." (23b-28/29)

"...Tâ ki vilâyet-i İrân ve **Türkistân** hücumından emîn oldı. Bir gün iblis bir muṭrib şeklinde añun bezmine gelmiş..." (12a-18/19)

¹⁷ "Bu kitâb içinde olan bâb u müfred ü beyt ve sâ'ir ebyâzdan ma'adâ yalnız biñ üç yüz seksen beş hikâyet-i 'acibe-i garîbe vardır. Kıra'at olunduğda erbâbına ma'lûm olur. Sene 946."

¹⁸ Temmeti'l-kitâb[et]u bi-'avni'l-Meliki'l-Vehhâb, fi-evâsîṭi min şehri Şa'bân fi-yevmi'l-Cum'a, sene sitte ve erba'ine ve tis'a-mi'e." (308a)

Azerbaycan, Mısır, Yemen, Irak, Hindistan, İran yine hikâyelerde geçen diğer ülkelerdir.

“...Behrâm ceng serverlerinden birkaçını ihtiyâr idüp şikâr adına şalt **Azerbâycân** tarafına çıktı, gitdi...” (26a-2/3)

“...Çünkü bu def girü mülki mazbûṭ ve begliği muḳarrer kıldı. Diledi ki **Hindistân** memleketini temâşâ eyleye...” (26a-11/12)

“...Ve Emîrû'l-Mü'mininin ‘Ömer ve ‘Amr ‘Āş’ı **Mısır’a** gönderdi ki Erṭayun’la ceng ve muşâf eyleyüp ele getüre...” (40a-9/10)

Hikâyelerde; Zabulistan, Sistan, Maveraünnehir gibi belirli bölgeleri kapsayan yer isimleri bulunmaktadır.

“...diyicek leşkerden figân ve ḥurûş ḳopdı. **Zâbulistân** pâdişâhını ḥayret başdı. ‘Āḳıbet gördi ki ṭurmağla olmaz...” (97b-5/6)

“Dirler ki Yeminü'd-Devle zamânında sarâyından bir nice ḳullar ittifâḳ idüp, ḳaçup **Sistân’a** gitdiler...” (95a-26/27)

“...Ve Herseme’yi **Maverâü'n-nehir’e** Râfi‘üñ cengine gönderdi...” (55a-21/22)

İslam coğrafyasında yer alan Mekke, Medine, Şam, Basra, Merv, Horasan, Bağdat, Belh, Rey, Küfe, İsfahan, Gazneyn, Dimaşk, Medayin gibi şehirlerin birçoğunun ismi hikâyelerde olayların geçtiği mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

“...Şam’uñ kâ[r]bânı **Mekke’ye** yakın gelince bir deveyi ziyet idüp bir bellü kişiyi bindürüp, geldiklerini bildürürler idi. Ve ol...” (6a-17)

“...Leşkeri daḫı müteferriḳ oldı. Bir nice kimesne ile **Medâyin’e** geldi. İki lâlâsı vardı...” (30a-18/19)

Hikâyelerde açık mekân olarak karşımıza çıkan diğer unsurlar dağ, deniz, ırmak, köprü gibi alanlardır.

“...Bu sâ‘at ḥâtırına geldi ki küffâr **tağ ardında** Sâriye’yi gözetmişlerdür başşalar gerek...” (86a-16/17)

“...‘Aḳablarınca adam gönderdi. **Ceyhün** kenârına gelicek gemiciden gemi ṭaleb itdiler. ‘İnâd itdi, Giv aytdı...” (14b-26/27)

“...Bir **köprü ucına** yetişdüm. Bir kimesneyi gördüm anda namâz kıılır kimesneyi ḳomazlardı ki ol köpriden geçe idi. Tâ ki ben daḫı yetişdüm. Ol daḫı namâzdan fâriğ oldı...” (60a-24/25)

“...Bir gün İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm **Ṭaberiye defizînüñ** kenârında gezdi. Bir murdârî gördi...” (1a-22)

Kapalı Mekân

Dar mekân, iç mekân olarak da bilinen ev, oda, dükkân gibi kapalı alanlardır. *Cevâmi’ü'l-hikâyât ve Levâmi’ü'r-rivâyât*'ta ev, oda, cami, kilise, tapınak, hamam, harem, köşk, saray, mağara, zindan gibi alanlar hikâyelerde sıklıkla geçen kapalı mekânlardır. Açık mekânlarda olduğu gibi kapalı mekânlarda da tasvire yer verilmez. Eserde mekân tasvirine yalnızca birkaç hikâyede rastlanmıştır. Onlarda da yine ayrıntılı tasvir yapılmamıştır.

“Aydurlar ki bir gün Nüşirevân’uñ şarâb-dârı bir ruḳ‘a yazdı ki “Zamân-ı evvelde ḥammâmede gümüş ḳurnalar ve altun kürsiler, muraşşâ‘ mücmerler ve buḫûrla ṭolu ṭabaḳlar ve ḳarablarla ṭolu gül-âblar olurdu. Her kim ki ḥammâmeden çıkaydı gül-âb saçınur, buḫûr idinür idi. (81a-22/24)

“...Muzaffer aytdı: “Nidersiz?” Aytdılar: “Bizi ḳondursun, ḳaydumuz görsün.” Aytdı: “Bismi’llâh işde ev, gelün, inün.” Bî-tekellûf indiler, içerü girdiler. Sulṭân gördi ki bî-mükellef ev, mermerden ferşler ve ra‘ nâ ḳâlılar, oturduğı gibi münâsib mâ-ḥazır getürdi...” (136a-20/22)

Hikâyelerde yer alan kapalı mekân örneklerinden bazıları şöyledir:

Rûm tarafına misâfir oldılar. Bir **kelisyâya** yetişdiler. Gördiler ki altundan putlar vardur, birisini bir ḥileyle ... (113b-24)

“...İmdi **hareme** gir, cümlesini ‘arz itsünler, her ḳanḳısını ihtiyâr iderseñ saña vireyin...” (12b-27/28)

“...Atam daḫı A‘rabî[yi] **odasına** gönderüp kendüzi Emîrû'l-Mü'mininin ḥizmetine geldi...” (85a-22)

“...‘Ale’ş-şabâh ol taruyı izleyü bir mağara buldılar ki hişâr içine varur gidermiş...” (114a-26)

“...Bilinden kemerin çözüp boğazına takup zindâna gönderdi...” (27b-21)

Şahıs Kadrosu

Hikâyenin bir diğer yapı unsuru şahıs kadrosudur. Olay örgüsü zamana ve mekâna bağlı olarak şahısların başından geçmektedir.

Hikâyelerde kahramanların dışarıdan gözlenebilen bedensel özelliklerine pek yer verilmemiştir.

“...İskender’ün heykeli za’if, kaddi kütâh. For, şād oldu kendünün şalâbetine ve kavî heykel olduğuna mağrûr idi...” (20b-20/21)

Hikâyelerde daha çok kahramanların duygu, düşünce, beklenti, heyecan, hayal kırıklığı gibi durumlarının yansıtıldığı ruhsal boyutları ön plana çıkarılmıştır.

“...Ol oğullarındağı aqçe yirine virüp bir şüret eyledi. Muhammed Talha melûl mahzûn döndi. Emîrül-Mü’minîn katına geldi. Ve bildi ki kendüyi bu maşlahata te’dib olmağıçün göndermişlerdür...” (71b-25/16)

“...Bir gün vezîr, Erdeşîr’i melûl u mahzûn gördi. Sebebini şordı. Aytdı: “‘Âlemi ser-tâ-ser zabt itdüm, şimdi pîr oldum, bir oğlum yok ki yerümi tuta...” (23a-16/17)

Cevâmi’ü’l-hikâyât ve Levâmi’ü’r-rivâyât’ta hikâyelerin sayısının fazla olmasından dolayı şahıs kadrosu oldukça fazladır. Bundan dolayı hikâyelerde yer alan şahıslar içerdikleri konu başlıkları bakımından tasniflendirilerek verilecektir.

Peygamberler

Cevâmi’ü’l-hikâyât ve Levâmi’ü’r-rivâyât’ın ilk babı peygamber kıssalarından oluşmaktadır. Bu bapta yer alan hikâyelerin şahıs kadrosunun başkahramanı da yine peygamberlerdir. Salih, İbrahim, Musa, Davud, İsa Peygamberler ve Hz. Muhammed’in geçtiği hikâyelerden oluşmaktadır.

“...Şâlih peygamber ‘aleyhi’s-selâm devesinün kazıyyesidür çün Hâk Te’âlâ Şâlih’i Şemüd kavmine gönderdi...” (IIb-24)

“...Hâzret-i Mûsâ “Ben sañâ mu’ cizeyle geldüm.” didi... (1b-17)

Peygamberlerin yanında hikâyelerde; sahabeler, peygamber eşleri, Hz. Muhammed’in dedesi Abdulmuttalip, babası Abdullah, amcası Ebu Talip, peygamberlerle mücadele eden Firavun, Nemrud gibi kişiler de yer almaktadır.

“...Aydurlar ki Hâtice düşünde gördi ki ay yanına düşdi ve yedi pâre oldu. Bir düş mu’abbirine didi. Mu’abbir aytdı: “‘Âhirü’z-zamân peygâmberi senün cüftün olsa gerekdür...” (6a-2/3)

“...Zemzem kuyusu kızmaq vâkı’asıdır ki tolmış idi ve yerin kimse bilmezdi. ‘Abdu’l-Muttalib’e düşünde didiler “‘Turi gel, zemzem kuyusını pāk eyle...” (4a-20/21)

“Getürmişler kim ol yeryüzinden cabbârlık iden Nemrûd idi. Ve ol vaqt Şam’[da] kaht oldu ve Nemrûd’ün vilâyeti ucuzluk idi. Halk ta’âm isteyü varurlardı. Her birinden şorarlardı ki “Senün Allâh’ın kimdür?” Cân kırkusından ve dâne tamarından “Sensin.” dirlirdi. İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm geldi...” (1a-9/11)

Bu bölümde yer alan 38 hikâyeden sadece 10 tanesi diğer peygamberler ile ilgiliyken geriye kalan hikâyeler Hz. Muhammed’le ilgilidir.

“...Bir vaqtin Hâce-i ‘aleyhi’s-selâm Medîne’den çıkup gitdi. Bir deve gördi... (7a-22)

“...Çün Peygâmbir ‘aleyhi’s-selâm Mekke’den Medîne’ye hicret buyurdılar...” (7b-25)

Evliyâ

Bu bölümdeki hikâyelerin başkahramanları velilerdir. İbrahim Edhem, Zü’n-nün-ı Mısri, Fudayl bin İyaz, Ma’rûf Kerhi, Bişr bin el-Hâris el Hâfi, Abdu’l-Muhâsebi, Dâvûd-ı Tâî ve Şakîk-i Belhî’nin çeşitli kerametleri anlatılmaktadır. Hikâyelerde adı geçen evliyadan başka olay örgüsüne bağlı olarak başka kişiler de bulunmaktadır.

“Ma' rûf Kerhî kıddesa'llâhu rûhehu meşâyiḡ-i kibârdandur, Bağdâd, anuñ toprağı...” (10b-12)

Biri dağı Dâvûd u Tâ'îdür ki 'ilm u vera' da bedeli yoğıdı (11a-17)

Fuḡayl 'İyâz Merv şehrinde idi. Ba' z[ı] dirler ki Şemerḡant'da toğıdı (10-27/28)

Mitolojik Kahramanlar

Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât'ta İranlıların ünlü destanı *Şehnâme*'den alınan hikâyelere ve kahramanlarına yer verilmektedir. Hikâyelerde geçen kahramanlar genelde Turan hükümdarları ile mücadele hâindedir.

“...Efrâsiyâb işitdü ki İrânileruñ cem'iyyeti ve hücumı varmış. Ol dağı leşker cem' itdi. Rey kapusunda muḡabele itdiler...” (11b-13/14)

“Aydurlar ki Güştâsb'uñ pâdişâhlığı eyyâmında Turân'da pâdişâh Ercâsb idi. 'Ale'd-devâm fırsat gözedürdi ki İrânilerden kînesini ala. Çünkü Güştâsb'uñ râ'iyyetinde rekâket gördi...” (16a-2/4)

Keykavus, Keyhüsrev, Luhrasb, Güştâsb, Tahmasb, Siyavuş, Giv, Rüstem, Zal, İsfendiyar, Dara, Darab, Behmen, Hümay ve İskender hikâyelerde geçen diğerkahramanlardır.

Hükümdarlar

Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât'tın tarihî ve dinî konuları içeren hikâyelerinde devrin hükümdarları ön plana çıkmıştır. Hikâyelerde Eşgâniler, Sasaniler ve Abbasiler dönemi hükümdarlarının maceralarına değinilir. Bu hükümdarlardan; Eşgân bin Eşk, Şapûr bin Eşk, Hürmüz bin Şapûr, Güderz, Behmen, Tûrsî, Hürmüzân, Firûz, Hüsrev, Erdivân, Erdeşir, Şapur, Behram-ı Gür, Nuşirevân, Kısra, Ebu el-Abbas, Cafer bin Mansur, Mehdî, Harun er-Reşid, Me'mun, Mutasım, Vasık Billah, Mütevekkil Ale'llah, Muntasır, Müsta'in, Mu'tez, Mu'temed Ale'llah, Muktefi Bi'llah hikâyelerde sıkça geçmektedirler. Hükümdarların yanında zekâsıyla, ilmiyle adından söz ettiren vezirlere, devlet adamlarına ve komutanlara da yer verilmektedir. Ayrıca sadece Arap ve İran hükümdarlarına değinilmemiş bunların yanında devrinde öne çıkan Hint, Türk, Çin hükümdarlarının geçtiğı hikâyelere de yer verilmiştir. Bunlar arasında Sultan Mahmut, Sebük Tigin, Sultan Sencer ve Sultan Melik Şah hikâyelerde geçen Türk hükümdarlardır.

“Dirler ki İsfehân'da Melik Şâh bir gün şikâra çıkmış idi. Bir mürğ-zârda bir köye indiler...” (63a-7)

“Nice ki bu ma'nâyı “...Sebük Tegin'e didiler. İltifât itmedi ve yüz bulmadı.” (96a-18)

“Dirler ki Sultân Mahmûd nâ-gâh uyḡudan uyandı. Ne ḡadar ki cehd eyledi ayrık uyḡu gelmedi...” (64a-19/20)

Halifeler

İslam tarihine dört halife dönemi olarak geçen devir, *Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât'ta* bir bab olarak karşımıza çıkar. Hz. Muhammed'in vefatından sonra sırasıyla Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve son olarak Hz. Ali İslam dünyasının halifeliğini üstlenmişleridir. Hikâyelerde halifelerden başkadönemin önemli komutanlarından olan Halid bin Velid ve Amr bin As öne çıkmaktadır. Hz. Ali'den sonra halifeliğini ilan eden Muaviye için metinde ayrıca bir başlık açılmış ve hikâyelerine yer verilmiştir. Muaviye'nin oğlu Yezid, İmam Hasan ve Hüseyin bu bölümde karşımıza çıkan diğerkahkâye başkişileridir.

Diğerkişiler

Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât'ta hikâyelerin oldukça fazla olmasından dolayı şahıs kadrosunun tamamen tespiti mümkün olmamaktadır. Tespitlerimiz doğrultusunda yukarıda tasniflendirerek vermiş olduğumuz başkahramanlardan başkadikâyelerde fon karakter olarak hükümdar eşleri, çocukları, devrinde öne çıkan vezirler, beyler, komutanlar, âlimler, filozoflar, müneccimler, kâhinler, hekimler, kadılar ve şairler... de bulunmaktadır.

Bazı hikâyelerde kahramanın adı belirtilmez Arabî, bir adam, avrat, yiğit, cariye gibi ifadeler kullanılır.

“Getürmüşlerdür ki ‘îsâ bir güristâna uğradı. Gördi kim **bir yigit** gözyaşın döküp ağladı. Şordı ki bu zârlığa sebep nedir? (3a-13/14)

“... Eger muvâfaqat idersün hizmete tırmuşuz.” **Câriye** aytdı: “Benüm hiç vechle ayrılışum yokdur.... (22b-13)

“Bir vaqt **bir A‘râbî** Hâce-i ‘âlemün hizmetine geldi. Yeñinün içinde bir kötek keler vardı...” (7a-18)

SONUÇ

13. yüzyılda Muhammed Avfi tarafından yazılan tarihî, dinî, ahlaki, mitolojik birçok konuyu barındıran bir hikâyeye külliyatı olan *Cevâmi’ü’l-hikâyât ve Levâmi’ü’r-rivâyât*’ın Türkçeye tercümelei bulunmaktadır. Bunlardan biri de Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi Hasan Hüsnü nr. 720’de kayıtlı mütercimi belli olmayan tercümedir.

Nüşanın Necâtî’ye ait olduğuna dair bazı görüşler bulunmaktadır. Nüşada 1385 hikâyeye bulunduğu fihrist kısmında belirtilmiştir. 29 satırlık varaklardan meydana gelen eserde 97 bab bulunmaktadır. Farsça nüsha ve Celâlzâde’ye ait bir nüsha ile karşılaştırması yapılan eserde birtakım farklılıklar tespit edilmiştir. Bab başlıkları kimi yerde farklı yazılmış, kimi yerde Avfi’nin eserinde olmayan başlıklar eklenmiştir. 4 kısımdan oluşması gereken eserde ilk üç kısmın başlığı olmasına rağmen dördüncü kısma dair bir ize rastlanılmamaktadır. Mukayese yaptığımız diğer iki nüshayla en çok ikinci ve üçüncü kısım uyuşmaktadır. Birinci kısım ve dördüncü kısımda farklılıklar daha fazladır. Hikâyelerin sayısının sınırlı olması esere seçme hikâyelerden oluşan bir tercüme niteliği kazandırmaktadır. Ayrıca hikâyeler oldukça kısa tutulmuş, özet mahiyetindedir. Yalnızca mukaddime kısmında sanatlı bir dil ve üslup kullanılmış, hikâyelerin anlatıldığı ana bölümde sade bir dil yalın bir üsluba başvurulmuştur. Türkçe deyimler oldukça yaygın kullanılarak anlatıma zenginlik katılmıştır. Türkçe deyimlerin yanında çok sık olmasa da Arapça ve Farsça atasözlerine de yer verilmiştir. İstinsah kaydına göre 1539 yılında tamamlandığı belirtilen eserde Eski Anadolu Türkçesinin dil özellikleri belirgin bir şekilde görülmektedir.

Hikâyelerin sonunda genellikle Arapça veya Farsça beyitler bulunmaktadır. Aynı zamanda hikâyede anlatılan olayla bağlantılı olarak ayet ve hadis kullanımına da sıkça başvurulmuştur. Eserde Arapça, Farsça ve Türkçenin gramer unsurlarını bir arada görmekteyiz. Cümleler kısa ve açıktır; yer yer bağlaç veya fiilimsilerle uzatılmıştır.

Bu çalışmada hasan Hüsnü nr.720 kayıtlı nüşanın tanıtımı yapılmış ayrıca yapı ve muhteva özelliklerine değinilmiştir. Ayrıca Milli Kütüphane 50 Damad 39 kayıtlı nüsha ve Celâlzâde’nin tercümesi olan Nuruosmaniye 3232 kayıtlı nüshalar ile mukayesesi yapılmış ve bablardaki farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Âşık Çelebi, (2018). *Meşâ’irü’ş-Şu’arâ*, (Hazırlayan: Filiz Kılıç), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü (e-kitap).

Bülbül, Tuncay (2017). *Celâl-zâde Sâlih Çelebi Cevâmi’ü’l-hikâyât ve Levâmi’ü’r-rivâyât’ın Tercümesi (İnceleme-*

Metin) C. 1, Kayseri: Tezmer.

Cevâmi’ü’l-hikâyât ve Levâmi’ü’r-rivâyât, Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, Hasan Hüsnü, nr. 720.

Cevâmi’ü’l-hikâyât ve Levâmi’ü’r-rivâyât, Nuruosmaniye, Süleymaniye, 3232.

Celâleddin Muhammed el-Avfi, *Câmi’u’l-hikâyât*, Milli Kütüphane, 50 Damad 39.

Çaldak, Süleyman (2010). *Nergisî ve Nihâlistan’ı*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Çetişli, İsmail (2004). *Metin Tahlillerine Giriş 2, Hikâyeye, Roman, Tiyatro*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- Elçi, Fatih (2020). “Mütercimi Bilinmeyen İki Muhtasar Cevâmi’ü’l-hikâyât ve levâmi’ü’r-rivâyât’ınTercümesi”, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, s. 61-78.
- Kavruk, Hasan (2016). *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler*, Ankara: MEB Yayınları.
- Levend, Agah Sırrı (1967). “*Divan Edebiyatında Hikâye*” TDAY/ Belleten, Ankara: s. 71-117.
- Mazıoğlu, Hasibe (2017). *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Selçuk, Bahir (2009). *Meşâkku’l-Uşşâk* (İnceleme-Metin), Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Şeşen, Ramazan (1990). “*On Beşinci Yüzyılda Türkçeye Tercüme*”, Ankara: XI. Türk Tarih Kongresi, C III, s. 905.
- Uz, Emin (2017). *Avfi’nin Cevâmi’ü’l-hikâyât ve Levâmi’ü’r-rivâyât İsimli Eserinde Mizahî Karakterler ve Anekdotik Unsurlar*, Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yazar, Sadık (2011). *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, Doktora Tezi, İstanbul: Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yazıcı, Hüseyin (1998). “Hikâye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.17, s. 493-501.